

ÇOK PARTİLİ HAYATIN “ÖTEKİ” PARTİLERİ (1945-1950)

Murat KILIÇ*

Öz

Türkiye’de yirmi yedi yıllık tek parti döneminin ardından 1945 yılında çok partili hayata geçilmiştir. Bu geçişle birlikte ardı ardına pek çok muhalefet partisi kurulmuştur. Ancak bu muhalefet partilerinden sadece birkaçı, Türk siyasal yaşamında etkili olmuş ve önemli bir yer edinebilmiştir. Oysa ki ilk kurulan Milli Kalkınma Partisi, CHP’den iktidarı devralan Demokrat Parti ve dikkate değer bir kitlenin desteğini alan Millet Partisi’nin dışında 1945-1950 yılları arasında ismini pek çok kişinin bilmediği ve duymadığı yirmi bir adet muhalefet partisi kurulmuştur. Ancak bu partiler dünyada geçerli siyasi parti tanımları ve tipolojilerine uymamaktadırlar. Bunun en önemli sebebi, siyasi partilerin en temel niteliği olan iktidara gelme iddiasına sahip olmamalarıdır. Birkaçı hariç muhalefet konusunda da isteksiz ve yetersiz gözükmektedirler. Bununla birlikte kuruldukları dönemin önemli problemlerini ele almışlar, bu konularda görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu çerçevede özellikle demokrasi, kişi hak ve hürriyetleri, seçim ve yönetim sistemi, din ve laiklik, devletçilik ve bürokrasi, köy ve köylü meseleleri, bütün partilerin yoğun olarak üzerinde durdukları konulardır. Tüzük, program ve yayınladıkları beyannameler ile bu konular hakkındaki görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu partiler, her ne kadar yaygın teşkilatlara ve geniş kitleleri etkileme gücüne sahip olmasalar da 1945 sonrası Türkiye’sini, Türk demokrasisini ve çok partili hayatın temel dinamiklerini anlamak için önemli veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Siyasi Partiler, Çok Partili Hayat, Türk Demokrasi Tarihi

Doç.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
Nevşehir/Türkiye.
muratkilic@nevsehir.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-5048-5227
Makalenin Gönderilme Tarihi: 05.09.2020
Makalenin Kabul Tarihi: 11.10.2020
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2020
Makalenin Türü: Araştırma

THE "OTHER" PARTIES OF THE MULTI-PARTY LIFE (1945-1950)

Abstract

After twenty-seven years of single-party period in Turkey in 1945, multiparty life was adopted. With this transition, many opposition parties were established one after another. However, only a few of these opposition parties have been influential and have an important place in Turkish political life. However, apart from the first National Development Party, the Democratic Party that took over the power from the CHP, and the Nation Party, which received the support of a remarkable mass, twenty-one opposition parties were founded between 1945 and 1950, whose names are unknown or heard by many. However, these parties do not comply with the world's political party definitions and typologies. The most important reason for this is that political parties do not have the most basic characteristic, which is the claim to come to the government in power. Except for a few, they seem unwilling and incompetent in terms of opposition. However, they addressed the important problems of the period in which they were founded and expressed their opinions on these issues. In this context, especially democracy, personal rights and freedoms, election and administration system, religion and secularism, statism and bureaucracy, village and peasant issues are the issues that all parties focus on. They put forward their opinions on these issues with the statute, program and their declarations. Although these parties do not have widespread organizations and the power to influence large masses, they provide important data to understand the basic dynamics of Turkish democracy and multi-party life and in the post 1945 Turkey.

Keywords

Political Parties, Multi-Party Life, History of Turkish Democracy

GİRİŞ

Öbürü ve diğerini işaret etmek ve tanımlamak için kullanılan öteki kelimesi, sosyal bilimlerde yaygın olarak mevcut kültürün, topluluğun, düzenin içinden dışlanmış; dışına itilmiş manasında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde ötekinin bir diğer manası da *sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan* şeklinde verilmiştir. Bu manada benzer iki yahut daha fazla şey arasında bir tali; ikincil olma hali açıkça belirtilmiştir. Dışlanmış, dışına itilmiş olmasa da yani sistemin içinde yer alsa da merkezden bir uzak kalma durumu söz konusudur. Türkiye'de de 1945'te başlayan çok partili hayatın alametifarikası olan muhalefet partileri incelendiğinde önem bakımından ikinci sırada olanlarla yani ötekiler ile karşılaşmamız mümkündür.

Nitekim Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinin hakim anlatımı ve yazımının sıkletinde haklı ve doğal olarak Demokrat Parti (DP) ve onun Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile olan ilişkisi yer almaktadır. 1945'te ilk kurulan muhalefet partisi olması hasebiyle Milli Kalkınma Partisine (MKP), kurucuları ve muhafazakâr bir kitle sahibi olması nedeniyle de Millet Partisi (MP) de bu anlatı ve yazın da kendisine yer bulabilmektedir. Daha iyi/iyimser bir ihtimalde ve özel bir araştırma ve uzmanlık ile alakalı bir durumda ise Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi gibi parti isimlerinin zikredilmesi de olasıdır. Oysa 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasının hemen ardından isimlerini pek çok kişinin bilmediği; bilmek şöyle dursun duymadığı birçok parti kurulmuştur. Üstelik bunlar sistemin dışında yer alan marjinal yahut illegal cemiyetler değildir. Hepsî İçişleri Bakanlığı'nın izni ile kurulmuş, tüzük ve programa sahip; yeni tesis edilen demokratik sistemin parçası olan birer siyasi partidir. Buna karşın nitelik ve nicelik açısından bazı özellikleri nedeniyle söz konusu süreçte ikincil olarak kalmışlar ve çok partili hayatın öteki partileri olarak sessiz sedasız var olup, bir süre faaliyet gösterip yine sessiz sedasız ortadan kaybolmuşlardır.

İşte bu çalışmada, 1945-1950 tarihleri arasında kurulan ancak isimleri Türk demokrasi tarihinde pek duyulmayan 21 adet muhalefet partisi ele alınmıştır. Bu partilerin tüzükleri, programları ve yayınladıkları beyannameler vasıtasıyla nasıl bir muhalefet anlayışına ve davranışına sahip oldukları, dönemin önemli meselelerini nasıl ele aldıkları ve bu meseleler hakkındaki eleştirileri ve önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar etki açısından zayıf olsa da bu partiler, Türk demokrasi tarihinin birer parçası olmaları nedeniyle 1945'in siyasal atmosferi, Türkiye'de siyasal partilerin ve geleneği, iktidar-muhalefet ilişkileri gibi pek çok konuda değerlendirme yapmamıza katkı sağlayacaktır. Nitekim bu partiler, Türk demokrasi

tarihi gibi bir köşkün tavan arasına kaldırılmış ve orada unutulmuş eşyaları olsa da, o köşkün ve tarihinin birer parçasıdır. Hal böyle iken köşkün bütün tarihi yazılırken tavan arasının da kurcalanması, Türk demokrasi tarihini bütüncül bir yaklaşımla ele almak için elzemdir. Bu çalışma da böyle bir kaygının neticesinde ortaya çıkmıştır¹. Çalışmanın sıkletini ise bu partilerin muhalefet, demokrasi, seçim sistemi, devletçilik ve bürokrasi, din ve laiklik, köy ve köylü meseleleri hakkındaki görüşleri ve çözüm önerilerinin yer aldığı kısım oluşturmaktadır. Ancak öncelikle söz konusu siyasi partilerin nitelikleri ve nicelikleri hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek adına siyasi parti ve parti sistemi kavramları üzerinde durularak kuramsal bir zemin oluşturulmaya çalışılmış; daha sonra ise Türkiye’de çok partili sisteme geçişten bahsedilmiştir.

İSİYASİ PARTİLER VE PARTİ SİSTEMLERİ

Siyasi parti denildiğinde ilk olarak aynı görüş, aynı çıkar ve aynı siyasal eylemde birleşen insan grubu anlaşılmaktadır. Toplumda ortaya çıkan sorunlar ve uyuşmazlıklar karşısında bireylerin farklı düşünceleri ve farklı çözümler öne sürmeleri olağandır. Böylesi dağınık önerilerin başarıya ve belli bir hedefe ulaşması kolay değildir. Hal böyle iken de aynı ve benzer görüşe sahip olanların birlikte hareket etmesi, bu görüşleri birlikte savunmaları ve yaymaları ile siyasi partilerin temeli atılmıştır. Ancak buradaki temel ölçüt, siyasi partilerin temel amaçlarının iktidarı ele geçirmek olmasıdır. Aksi halde iktidarı ele geçirmeyi hedeflemeyen birliktelikleri, siyasi parti olarak kabul etmek mümkün değildir. O halde siyasi partiyi, ortak görüşleri paylaşan insanların belli ekonomik, sosyal ve politik amaçları gerçekleştirmek için siyasal iktidarı, seçim yoluyla ele geçirmek ve kendi programlarını uygulamak için kurdukları örgüt olarak tanımlamak mümkündür (Teziç, 1976:5-7; Durgun, 2016: 338).

Nitekim Tunaya da siyasi partilerin iktidar ile ilişkilerini ön plana çıkarır ve üzerinde tamamen anlaşılmış ve ittifak edilmiş bir tarif olmamasına karşın siyasi partilerin toplumdaki gruplaşma, birleşme ve birlikte hareket etme ihtiyaçlarına binaen ortaya çıkan, cemiyetler, şirketler, sendikalar, kulüpler gibi teşekküllerden biri olduğuna; ancak iktidar etme arzusu ve talebinin siyasi partileri, bu teşekküllerden ayırdığına işaret etmektedir. Buradan hareketle de siyasi partiyi, *muayyen bir siyasi program üzerinde birleşmiş*

¹ Benzer kaygıyla ve benzer çerçevede yapılan başka çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan en önemlisi ve okuduğunuz bu çalışma ile benzeşeni, Cemil Koçak’ın “46’nın İvır Zıvır Partileri” başlığı ile yayınlanan çalışmasıdır. (Koçak, 2015: 519-530; Koçak, 2018:190-230) Koçak’ın çalışması dışında söz konusu partiler hakkında tafsilatlı ve teknik bilgilere ulaşılacak pek çok çalışma görülebilir. (Siyasi Demekler, 1950; Tunaya, 1995; Akkerman, 1950; Tokin, 1965, Karakılıç, 2015; Ülgenay, 2011; Yücel, 2006)

kimselerin, bu programı bilhassa normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek gayesiyle kurmuş oldukları bir cemiyet olarak tanımlamaktadır (Tunaya, 1995: 3).

Özbudun ise siyasi partiyi tanımlarken “halkın desteği” ve “siyasal katılım” unsurunu ön plana çıkarmaktadır. Siyasal partileri, halkın siyasete katılma araçları olarak görmekte ve *halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar* olarak tanımlamaktadır (Özbudun, 1983: 4).

Bu tanımların içerdiği siyasi partiler, aşağı yukarı on dokuzuncu yüzyılda demokratik gelişmeler ile paralel olarak ortaya çıkmış ve devlet, toplum, birey ilişkisi ağları içerisinde günümüze kadar devam eden belli işlevler üstlenmişlerdir. Siyasi partilerin her şeyden önce gelen işlevi, temsil ve bütünleştirmedir. Toplumda dağınık halde bulunan düşünceleri, çıkarları ve bunların sahiplerini bir araya toplayarak temsil etmektir. Parti, münferit ve dağınık fikir ve iradeleri toplayan, sayıca ağır basmalarını temin eden müessesedir. Siyasi meseleler karşısında fert ne kadar donanımlı olursa olsun tek başına zayıftır. Devlet ve hükümet üzerinde tesir sahibi olmak için partiler başlıca araçlardır (Tunaya, 1995:27-28). Sadece temsil ve bütünleştirmekle de yetinmeyen siyasi partiler, aynı zamanda toplumu yönlendirmekte ve eğitmektedir. Bireylere olayları değerlendirirken kullanabilecekleri bir bakış açısı kazandırmaya çalışmaktadır (Kışlalı, 1999: 262).

Temsil meselesinin bir diğer ayağı ise talep ve çıkarların toplanarak bunun bir siyasete dönüştürülmesidir. Partiyi destekleyen veya desteklemesi ihtimal dahilinde olan farklı grupların talep ve çıkarlarının birleştirilmesi ve bir siyasaya dönüştürülmesi son derece zor, çetrefilli ve parti için yıpratıcı bir süreç olabilmektedir (Durgun, 2016: 340). Siyasi partilerin bir başka önemli işlevi ise elbette siyasal katılmanın aracı olmalarından kaynaklanır. Yönetilenler ile yönetenler arasında boşluğu dolduran bir mekanizma işlevini üstlenmektedirler. Hem toplumsal tabanlarının eğilimlerini süzgeçten geçirerek siyasal kararlarda etkili olması; hem de alınan siyasal kararları, toplumsal tabanlarına iletilmesi için çaba göstermektedirler (Kışlalı, 1999: 266).

Elbette bütün partilerin aynı işlevleri aynı şekilde üstlenmesi ve ifa etmesi beklenilemez. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze gelene kadar farklı nicelik ve nitelikte siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Bu tarz farklılıklarda ise izlenilecek yöntem bir tipoloji çalışmasıdır. Nitekim siyasi partiler de özellikle Batıda farklı isimler tarafından farklı tasniflere tabi tutulmuşlardır. Bu tipolojilerden en etkilisi ve Türkiye’de de en yaygın şekilde kullanılan Duverger’e aittir. Duverger, 1950’lilerin ortalarında siyasi partileri, örgütlenmeleri ve üyelik sistemleri açısından ele almış ve temelde *Kütle ve Kadro Partileri*

şeklinde temel bir ayrıma gitmiştir (Duverger, 1974: 104). Duverger ile hemen hemen aynı dönemde Neumann tarafından yapılan tipoloji ise *Bireysel Temsil Partileri* ve *Sosyal Bütünleşme Partileri* şeklinde bir tasnife dayanmaktadır. Bu tasnifleri, 1966'daki Kirchheimer'in tipolojisi izlemiş, 1990'larda ise yeni tipolojiler ortaya çıkmıştır (Durgun, 2016:343-345). Türkiye'de siyasi partiler konusundaki en önemli isimlerden biri olan Tunaya da bir tipoloji ortaya koymuştur. Tunaya, siyasi partileri, aza temini bakımından: *Kütle* ve *Komite*; İdarecilerin seçimi bakımından: *Demokratik* ve *Otokratik* partiler; Tacanüs Unsuru Bakımından: *Mütecanis* ve *Gayrimütecanis* partiler olarak tasnif etmiştir (Tunaya, 1995: 15-19).

Siyasi partilerin niteliği ve tasnifi kadar önemli başka bir husus da bu partilerin içerisinde var olduğu parti sistemleridir. Parti sistemi, en genel anlamıyla mevcut siyasi partilerin kendi aralarındaki güç ilişkileri ve toplumla etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan yapıya verilen isimdir. Anayasal yapı, seçim sistemi, siyasi partiler kanunu gibi değişkenlere bağlı olarak kaç tane partiye müsaade edileceğini ve bu partilerin temel niteliklerinin ne olması gerektiğini belirleyen şey, parti sisteminin bizatihi kendisidir. Bu çerçevede *Tek Partili Sistemler*, *İki Partili Sistemler* ve *Çok Partili Sistemler* şeklinde bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Kendi içerisinde yine farklı türleri bulunmakla birlikte bu sistemler hakkında bazı genel bilgiler verilebilir. Tek Parti sisteminde hukuken veya fiilen tek bir partinin yönetimi söz konusudur. İktidar ile ilgili bir mücadele, paylaşım ve yarışa yer yoktur. *Otoriter*, *Totaliter*, *Pragmatik*, *Vesayetçi* gibi türleri ve sınıflandırmalarına rastlamak mümkündür. İki Partili sistemlerde ise ikiden fazla parti düzenli şekilde seçimlere katılma ve adil bir şekilde yarışma imkanına sahiptirler. Bununla birlikte sadece iki partinin iktidara gelme ihtimali söz konusudur. Partilerden biri çoğunluğu kazanarak iktidara gelmekte ve koalisyona gerek kalmamaktadır. Bir seçimde muhalefette kalan partinin bir sonraki seçimlerde iktidara gelme şansı yüksektir. Hükümet kurmak için nadiren üçüncü bir partinin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sistemi, ekseriyetle Anglosakson geleneğe sahip ülkelerde görmek mümkündür. Çok Partili sistemlerde ise yine çok sayıda parti düzenli olarak seçimlere girebilmekte ve adil bir şekilde yarışabilmektedir. Ancak bu kez ikiden fazla partinin seçimlerde etkili olma ve hükümete girme şansları vardır (Durgun, 2016: 346-352). Dolayısıyla çok partili sistemler, küçük de olsa partilerin değerini, işlevini ve önemini artırmaktadır. Dünyada uygulanan bu sisteme yani çok partili sisteme Türkiye 1945 itibariyle geçmiştir.

II. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ VE KURULAN PARTİLER

Türkiye'de ilk siyasal amaçlı örgütler, bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla azınlıklar tarafından 19. Yüzyıl ortalarında kurulmuştur. Türkler tarafından ise Birinci Meşrutiyet öncesi parlamentonun ve seçim mekanizmasının olmadığı bir ortamda gizli olarak kurulan ve çalışan örgütler vücuda getirilmiştir. Ancak bunların hiçbiri, siyasi parti özelliği taşımamaktadır. 1876 Birinci Meşrutiyetin ilanından da çok ciddi bir değişim söz konusu değildir. Kanun-ı Esasi, dernek kurma özgürlüğü tanımadığı için siyasi partilerin kurulması yine mümkün olmamıştır. Bu özgürlük ancak İkinci Meşrutiyetin ilanının ardından 1909'da Kanun-ı Esasi'nin 120. maddesinde yapılan değişiklikle hayata geçecektir. Bununla birlikte 3 Ağustos 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile bu özgürlüğe bir kısıt getirilmiştir. Kanuna göre siyasi partiler dahil herhangi bir cemiyetin gayri milli ve gizli olmaması, kavim esasına dayanmaması gerekmektedir. Cumhuriyetin ilânından sonra da aynı kanun bazı değişiklik ve tadiller ile 1938'e kadar yürürlükte kalmıştır. Yapılan en önemli değişiklik, hükümete cemiyetler üzerinde her türlü denetleme yetkisi verilmesidir. Ancak 1926 Medeni Kanunu, hükümetin cemiyetler üzerindeki denetimini, kanun ve ahlaka aykırılık şartına bağlamıştır. Dolayısıyla 1938 yılına kadar hukuksal açıdan, siyasi parti kurmanın önünde bir engel söz konusu değildir. Ancak tek partili yönetimin ve rejimin yarattığı fiili statüko, bu serbestinin kullanılmasını engellemektedir. Hükümetin cemiyetler üzerinde tam denetimi ve söz konusu serbestinin ortadan kalkması, 1938 yılında çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile gerçekleşmiştir. Bu kanun, cemiyetlerin kurulmasını önceden izne bağlamakta ve siyasal amaçlı cemiyetlerin tüzük ve beyannameleri İçişleri Bakanlığı tarafından tescil edilmesi zorunluluğunu getirmektedir. Bu şartlar, yönetimde tek söz sahibi olan CHP dışında başka bir partinin kurulmasına fiili olarak imkân vermemiştir. Ta ki 5 Haziran 1946 tarih ve 4919 sayılı kanunla, 3512 sayılı Cemiyetler Kanununda önemli değişiklikler yapılsın ve serbestlik esasına dönülene kadar (Teziç, 1976: 29).

Gerçi zaten bu değişiklik yapılmadan biraz önce devlet başkanı İnönü'nün inisiyatifi ve Halk Partisinin aldığı bir karar ile başka partilerin kurulmasına müsaade edilmiş ve fiilen çok partili hayata geçilmiştir. Burada çok partili hayata geçişin nedenlerine ve teferruatına değinilmeyecektir. Ancak dışarıda demokratik Batı dünyasına dahil olma içeride ise uzunca bir süredir biriken toplumsal rahatsızlık, bu geçiş kararında başat rolü oynayan amillerdir. Dolayısıyla iktidar partisi, yasal düzenlemeden önce başka partilerin kurulmasına müsaade etmiştir. Bu çerçevede 18 Haziran 1945'te alınan izin ile ilk kurulan siyasi parti, Milli Kalkınma Partisi olmuştur (Karpat,

2010: 236). Milli Kalkınma Partisi'ni diğer partiler izlemiştir. Giriş kısmında da belirtildiği üzere çalışmanın konusu ve bu diğer partilerden kasıt, Milli Kalkınma Partisi, Demokrat Parti ve Millet Partisi dışında kalan partilerdir. 1945'te Milli Kalkınma Partisine müsaade edildiği tarihten 1950 seçimlerine kadar geçen sürede kurulan siyasi partiler ile bunların kuruluş ve kapanış tarihleri şu şekildedir:

Parti Adı	Kuruluş Tarihi	Kapanış Tarihi
Sosyal Adalet Partisi	13.09.1945	21.09.1952
Liberal Demokrat Parti	11.03.1946	13.03.1952
Çiftçi ve Köylü Partisi	24.04.1946	02.06.1946
Türk Sosyal Demokrat Partisi	26.04.1946	04.06.1952
Türkiye Sosyalist Partisi	14.05.1946	14.05.1946
Türk(iye) Sosyalist İşçi Partisi	24.05.1946	10.09.1948
Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi	17.06.1946	15.01.1952 ²
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi	19.06.1946	16.12.1946
Yalnız Vatan İçin Partisi	21.06.1946	24.05.1952
Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi	21.06.1946	14.05.1953
Anıtma Koruma Partisi	26.06.1946	12.03.1947
İslam Koruma Partisi	19.07.1946	12.09.1946
Yurt ve Görev Partisi	15.08.1946	17.08.1946
İdealist Parti	10.01.1947	04.03.1947
Türk Muhafazakar Partisi	08.07.1947	06.05.1952
Serbest Demokrat Partisi	09.08.1947	07.06.1949
Türkiye Yükselme Partisi	03.07.1947	12.09.1953
Öz Demokratlar Partisi	27.08.1948	09.08.1949
Müstakil Türk Sosyalist Partisi	19.09.1948	09.05.1950
Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi	30.09.1949	26.07.1950
Müstakiller Birliği	05.04.1950	29.04.1950

Daha önce de bahsedildiği üzere bu partilerden pek çoğunun ismi dahi hatırlanmamaktadır. Yahut da hiç duyulmamıştır. Bunun başlıca sebebi, elbette bu partilerin faal buldukları dönemde ciddi bir etki bırakamamalarıdır. Aralarında yer alan bazı sol partiler dışında herhangi ayırt edici bir özellikleri de söz konusu değildir. Pek çoğu merkez teşkilat kurmaktan öteye geçememiştir (Karpas, 2010: 513). Geçenler de sınırlı sayıda şubeye

² Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisinin kapanma tarihi ile ilgili farklı bilgiler söz konusudur. Partinin kapatılış tarihi olarak Koçak, 16 Ocak 1946; Ülgenay, 15 Ocak 1952, Yücel 1953, Karakılıç ise 1961 tarihlerini zikretmektedirler.

sahip olabilmişlerdir³. Hal böyle iken yukarıda yer alan siyasi parti tanımlarından bir hayli uzak görünmektedirler. Dolayısıyla bu partileri, dünyada geçerli siyasi parti tipolojilerine oturtmak mümkün olmamaktadır. Yine bu özellik ve görüntüleriyle iktidara gelme iddiasından uzak olmaları da başka bir tartışmaya da zemin ve imkân tanımaktadır. Örneğin Koçak, CHP ve DP dışında başka partilerin iktidara gelme ihtimallerinin olmadığına işaret ederek; Türkiye’de 1945-1950 arasında çok partili bir sistem yerine iki partili bir sistemden bahsetmenin daha doğru olacağını savunmaktadır (Koçak, 2010: 14). Koçak’ın mantiki yaklaşımı doğru olmakla birlikte Türkiye’de iki parti sisteminin Anglo Sakson karakterini görmek de mümkün değildir.

Bütün bunlara karşın bu siyasi partiler, Türk demokrasi tarihi açısından görmezden gelinemeyecek değerde olduğu vakıdır. Nitekim hiçbir şey olmasa bile yine Koçak’ın işaret ve ifade ettiği gibi bu partilerin program ve tüzüklerini incelemek dönemin siyasi atmosferini yakından tanımak ve 1945 sonrasının ruhunu anlamak bakımından önemlidir (Koçak, 2010: 191). Dönemin pek çok meselesi hakkında görüş bildiren bu partilerin öncelikle muhalefetten ne anladıklarına ve nasıl bir muhalefet anlayışına sahip olduklarına bakmak yerinde olacaktır.

III.“SAMİMİ VE ŞUURLU” BİR MUHALEFET

Siyasi partilerin iktidarı elde edemedikleri durumlarda en önemli fonksiyonları, muhalefet olarak iktidarı denetleme sorumluluğunu üstlenmeleridir. Muhalefetin en temel görevleri olarak iktidarı kullananların denetlenmesi, iktidarın sınırlanması ve yurttaş hak ve özgürlüklerinin güvenlik altına alınması, İktidarın eleştirilmesi, anayasada yer alan özgürlüklere yapılacak müdahalelere karşı çıkılması sayılabilir. Bu görevler, muhalefete siyasal hayatta son derece önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Hele demokrasiler için muhalefet, olmazsa olmaz mevkiindedir (Teziç, 1976: 21).

İşte uzun süredir tek başına iktidarda olan CHP için de böylesi bir kurumun ortaya çıkışı şüphesiz kolayca üstesinden geleceği bir durum olma-

³ Türk Sosyal Demokrat Partisi’nin, İstanbul, İzmir ve Hatay’da birer şubesi vardır. Liberal Demokrat Parti, İstanbul merkezi dışında Bursa’da bir şubeye sahiptir. CHP’nin hazırladığı cetvelde ise İstanbul merkez, Fatih, Beşiktaş, Kadıköy, Beyoğlu şubeleri görülmektedir. Çiftçi ve Köylü Partisi, Bursa Mudanya’da kurulmuş ve sadece buralarda şube açmıştır. Türk Sosyal Demokrat Partisi, Gaziantep, İstanbul İl ve Kasımpaşa ilçe teşkilatlarına sahiptir. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 1946 genel seçimlerinden evvel İstanbul ve diğer vilayetlerde on yedi şube açmıştır. Uşak, Sivas, Amasya, Eskişehir, Edime, İzmit, İstanbul, Yedikule, Eyüp, Beyoğlu, şubeleri bunlar arasındadır. Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Balıkesir Susurluk ve İzmir’de birer şube açmıştır. İstanbul’da teşkilatı yoktur. İslam Koruma Partisi, teşkilat kuramamıştır. Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Eminönü, Beşiktaş, Beyazıt, Fatih ve Kadıköy şubeleri mevcuttur. Serbest Demokrat Parti, İzmir’de kurulmuş ve sadece burada teşkilatlanmıştır (BCA, 490.1/9.46.12; BCA, 490.1/847.351.2; Tunaya, 1995:694, 695, 702, 703, 707, 709, 737).

mıştır. Dolayısıyla 1945 sonrasında kurulan muhalefet partileri için durum ne kadar yeni ise CHP için de ortaya çıkan durum o kadar yenidir. Bu adaptasyon sürecinde CHP, her şeyden önce muhalefet partilerinin kuruluş süreçlerini yakında takip etmektedir (BCA, 30.10/79.524.18). 1945 sonrası kurulan her parti için aynı sıklıkta bir denetim ve gözetim yoluna gitmese de yeni durum karşısında bir mevzi almak için merkez ve teşkilatlar nezdinde bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Genel Sekreterlik 20 Şubat 1946 tarihinde teşkilatlara kurulan yeni Siyasal Partiler karşısında CHP mensuplarına görevleri belirtmek üzere bir genelge yollandığı görülmektedir. Genelgede kurulan partilerin hepsinin CHP karşısına tartışmak ve uğraşmak için çıktığı belirtilerek bu partiler karşısında CHP'lilere düşen en önemli görevin şehirlerden köylere kadar her yerde sayıca çoğalmak olduğu ve bunun nasıl yapılacağı anlatılmıştır (BCA, 490.01/6.28.25).

Öte yandan partinin İnönü'den başlayarak kısmen tepe kadrosunda da görülen ve çok partili döneme karşı ılımlı diyebileceğimiz zahiri yaklaşım ve havanın ise tabana pek de yansımadağına dair bazı örnekler görmek mümkündür. Eylül 1949'da İstanbul Üsküdar Salacak Semt Ocağı başkanı Orhan Ilgın imzası ile genel sekreterliğe gönderilen bir yazı, aradan geçen dört seneye rağmen henüz muhalefet partilerinin ve muhalefetin tam olarak içselleştirilemediğini ortaya koymaktadır. Yazıda memlekete isyan tohumları atmakla itham edilen muhalefete haddi, hududu ve patronun kim olduğu hatırlatılmaktadır. Hatta muhalefete karşı müsamahakâr davrandığı için genel merkeze karşı da bir veryansın söz konusudur:

Muhalefet öğrenmelidir ki memleketin idarecisi Halk Partisidir. Her siyasi teşekkül kendine mahsus sahada çalışmalı ve hududu geçmeye teşebbüs etmemelidir. Aksi halde bizim gibi küçük devletlerde bu bir felaket olur ki tarihi hayatın akışı göz önündedir.

Muhalefete karşı müsamahakâr olabiliriz. Fakat bu hiçbir zaman bir acz ifade etmemelidir. Kudret ve kuvvetin partimizde olduğu her zaman için malumları olmalıdır. Her şeye rağmen devletimiz bir emniyet devletidir. Emniyete almak istediği şey de ferdin hürriyeti, rahatlığı huzur ve sükûnetin temini içinde asayişidir.

Bundan dolayı kuvvete dayanan ve kuvvetini muhalefete en geniş manada hissettiren ve kendisine itaati borçlu kılan ve bunun mukabili ferdin ve cemiyetin hürriyet ve emniyetini sağlayan parti hükümeti artık şımartıcı politikadan vazgeçmelidir. Memleketin mukadderatı devlet ve hükümetin idame ve bekasının amir olduğuna kani bulunduğumuz keyfiyetini arz ederiz (BCA, 490.01/163.649.3)

İşin daha ilginç kısmı ise bu görüşlerin kurulan muhalefet partilerinin pek çoğu tarafından da benimsenmesidir. Kurulan muhalefet partilerinden beklenen, doğaları ve varlık amaçları gereği iktidara talip olmaları, mevcut iktidar karşısında eleştirel bir tavır takınmalarıdır. Ancak söz konusu parti-

lerin tüzük program ve faaliyetlerinde böyle bir tavra nadiren rastlanmaktadır. Kurulan bu partilerin sahip olduğu genel yaklaşım, mevcut iktidar partisi ile birlikte hareket etme, hatta kimi zaman iktidar partisine iltihak edebilme çabası gösterme, DP'ye karşı birlikte hareket etme, iktidarın henüz devam eden nimetlerinden faydalanabilme yönündedir. Üstelik merkezinde aşağı yukarı böyle bir yaklaşımın yer aldığı hareket tarzı da “şuurlu muhalefet” olarak isimlendirilmiştir.

Liberal Demokrat Parti Tüzüğünde partinin gayesi, *Türkiye Cumhuriyeti devletin mülkü tamamlığını muhafaza ve müdafa etmek ve bu hudutlar dahilinde samimi ve şuurlu bir muhalefet vazifesi görmek* olarak yer almıştır (Siyasi Dernekler, 1950: 187). Parti programında ise bu samimi ve şuurlu muhalefet hakkında biraz daha geniş bilgi verilmiş ve muhalefet vazifesi, bir anda vatanseverlik ile eklenmiştir: [...] *Partimiz kelimenin bütün manası ile vatansever bir partidir. Bu itibarla iç ve dış tehlikeler karşısında her türlü parti münakaşalarını arka plana atarak bu vatanın müdafaası uğrunda hükümeti desteklemeyi vatan borcu biliriz [...] Gayemiz körü körüne muhalefet değil, vatan ve milletin menfaatlerine uygun bulmadığımız şeyleri şuurlu bir muhalefetle karşılamaktır. Bununla beraber olan şeyleri alkışlayacağız* (BCA, 490.01/435.1806.2).

Körü körüne muhalefet ifadesi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi tarafından başka şekilde dile getirilmiştir. Partinin lideri Etem Ruhi Balkan tarafından ideolojimiz başlığı ile yayınlanan broşürde partisinin *hükümete karşı muhalefet olsun da, ne olursa olsun, biz de bir külâh kapalım* gibi bir emel taşımadığını; hem devlete, hem millete hayırlı istikbal hazırlayacak, refah ve saadet getirecek işler yapmayı amaçladıklarını belirtmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 334).

Sosyal Adalet Partisi Nizamnamesinde de benzer bir yaklaşımı görmek mümkündür. Nizamnamenin Münakaşa ve Muhalefet başlıklı maddesinde yurtiçinde aykırı ve muhtelif fikirlere ve ideolojilere yer verilebileceği belirtilmiş ancak biraz sonra bir şerh ve şart ortaya konmuştur: *Muhalisler birbirlerini ancak ilmi delillerle çürütebilirler. Muhalefet hiçbir zaman sınıf kavgası halini alamaz. Vatan ve milliyetin hayrı için muhtelif yollar tutan türlü ideoloji sahipleri, hürriyet ve istiklalimiz bahis mevzuu olduğu zaman birleşmeye mecburdur. Bunun aksine hareket edenler, diğerleri tarafından delil göstermek suretiyle ait olduğu mahkemeye verilir* (BCA, 030.10/79.524.21).

Görünen o ki muhalefet kelimesi/kavramı, bizzat muhalefetin zihninde oldukça hassas bir çerçeveye oturtulmuştur. Çerçevenin sınırları, milli birlik, beraberlik, vatanseverlik, devletin ve milletin bekası gibi kavramlar ile çizilmiştir. Hal böyle iken bu sınırları aşan yahut aştığı düşünülen hareketler, muhalefetten ziyade birlik ve beraberliği bozucu bir eylem, bir bozgunculuk olarak addedilmektedir. Bu durumun şimdilik bu haliyle bir anormal-

lik taşımadığı da söylenebilir belki. Ancak biraz sonra bu birlik ve beraberliği muhafaza etme arzusunun, İktidar partisinin dümen suyuna girme haline dönüştüğü görülmektedir. Söz konusu muhalefet partilerinin ekserisi, daha kuruluş aşamasından itibaren iktidar partisinden bir icazet alma daha sonra da hoş gözükme, birlikte hareket etme ve hatta iltihak etme gayreti içine gireceklerdir. En iyi ihtimalle varlıklarını iktidar partisinin gölgesinde devam ettirme niyetleri aşıkardır.

Liberal Demokrat Parti genel başkanı Kazım Demiraslan, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yolladığı 18 Mayıs 1946 tarihli telgrafta partisinin muhalefet anlayışı ile ilgili görüşlerini aktarır. Öne çıkan tema, yine aynıdır: birlik ve beraberlik. Ancak dikkat çekici hususlardan biri de iktidar partisinden istenen icazettir aslında. "Seçimlere giriyorum, bilginiz ve haberiniz olsun!" mealine gelecek sözlerle dönemin iktidarı CHP'den izin alınmaktadır:

Partimizin görüş zaviyeleri ve programları ne olursa olsun dünyanın dost olan ve olmayan bütün milletlerinin gözlerinin üzerimize çevrili bulunduğu bu sırada sırf milli birliğimizi bozmamak maksadıyla evvelce de gazetelere verdiğim beyanattımda açıkladığım gibi partimizin teşkilatları bulunan yerlerde Belediye seçimlerine iştirak edeceğimizi bir kere daha yüksek şahsınıza bildirmeyi bir vatan borcu bilmekteyim. Üstünde yaşadığımız dünyanın en buhranlı devresi içinde bulunduğumuzu şu günlerde Türk milletinin her zamandan fazla birbirine kenetlenmesi lazım geldiğine ben şahsen inanmış olduğum kadar partimi de bu varlık yolunda yürütmeye azmetmiş bulunmaktayım. Bir gün gerek içeriden ve gerekse dışarıdan gelebilecek her tehlike karşısında bu vatani ve milleti müdafaa etmek ve hükümet hangi partinin elinde olursa olsun o hükümeti bütün varlığımızla desteklemek hususunda bizler olduğu kadar bütün partili arkadaşlarımızın yeminli olduklarını da belirtmek isterim [...] çok derin saygılarının kabulünü ve tazimlerimin milli şefime iblağını rica eder sıhhat ve afiyetler temenni eylerim (BCA, 030.01/42.247.2).

Bir diğer iktidar partisine destek olmayı temel amacı olarak gören muhalefet partisi de Türkiye İşçi Çiftçi Partisi'dir. Necmettin Deliorman, CHP Genel Sekreterliğine Ekim 1946'da idare kurulundaki arkadaşları adına yazdığı dilekçede, bir muhalefet partisi olarak iktidar partisi olan CHP'ye bakış açılarını ve muhalefet anlayışlarını ortaya koymuştur:

Çok kısa bir mazisi olan İşçi partisinin başında bulunan bizler bugüne kadar ki hareket hattımızla CHP'ye karşı işçi çiftçi partisinin ne olabileceğini umumi efkara karşı ana hatlarıyla tebarüz ettirmiş bulunmaktayız. Bu hareket hattı imkan elverdiği müddetçe halk partisi ile omuz omuza birlik yürümek olacaktır. İşçi çiftçi partisi CHP'den göreceği muameleye göre çalışmalarımıza devam etmek azmindedir (BCA, 490.01/436.1809.1).

Ancak mektubun en can alıcı kısmı, Deliorman'ın parti olarak *Halk partisini Türk vatanının temeli ve inkılaplar yapmış ve sayın İsmet İnönü'nün başkanlığı altında Türk milletini idare etmekte devam etmesi icap eden yegane parti addediklerini* ilan ettiği satırlardır (BCA, 490.01/436.1809.1). Bu bir bakıma, bir muhalefet partisi olarak bir iktidar iddiasına ve mücadele iradesine sahip olmadığının ilanıdır. Belki de kendi varlık sebebinin inkârı. Nitekim aynı partinin genel başkanı Etem Ruhi Balkan, yayınladığı bir bildiriye İsmet İnönü'yü milli şefi, "Allah'ın bir nimeti" olarak tanımlar ve parti olarak onun hüsnüniyetine layık hareketler ve işlerde bulunma gerekliliğini vurgular (Siyasi Demekler, 1950: 334).

Son derece teslimiyetçi bu tavra karşın adı geçen partilerin bu görüşlerinden ne kadar samimi oldukları da önemli bir soru işaretidir. Nitekim söz konusu birlik beraberlik mesajları ve övgülerin hemen ardından partinin muhtelif işleri yahut çıkarılması düşünülen bir gazete için para ve malzeme yardımı talebi ortaya dökülmektedir. Yardım taleplerinin dışında ilginç bir olay da Liberal Demokrat Parti liderinin 18 Mayıs 1946'da birlik beraberlik mesajları ile donattığı mektubunun üzerinden yaklaşık bir ay sonra CHP Hakkari il başkanını deyim yerindeyse ayartmaya çalıştığı, parti değiştirmesi karşılığında mebus adaylığı teklif etmesi (BCA, 490.01/435.1806.2) samimiyet hususunda turnusol kağıdı görevi görmektedir.

İktidar partisi ile bir başka işbirliği merakı ise daha çetrefilli bir arkadan iş çevirme hikayesi içermektedir. Türk Sosyal Demokrat Parti kurucularından ve İdare Kurulu üyesi ve partinin İşçi Teşkilatı başkanı Hakkı Sadık Acarlı, CHP Genel Sekreterliğine 17 Temmuz 1946 tarihinde yazdığı mektupta bulunduğu gemiyi terk etme niyetinden bahsetmektedir:

Bendeniz Türk Sosyal Demokrat Parti kurucularından olup harici ve dahili düşmanlarımıza büyük bir darbe indirmek maksadıyla CHP ile birlikte hareket etmeyi memleketin hesabına çok arzu ediyorum. Lider Cemil Alpay ile diğer mesai arkadaşlarımı iknaya çalışmaktayım. CHP ile birlikteyiz şeklinde bir beyanname neşrini kabul ettirmeye ısrar ediyorum. Muvaffak olamadığım takdirde münferiden bana bağlı bütün işçi teşekkülleriyle birlikte reylerimizi CHP'ye verilmesini temine çalışıyorum. Keyfiyeti cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye arz ettim. Yüksek emir ve direktiflerinize recalen muntazırım. Sonsuz hürmetlerimi sunarım (BCA, 490.01/436.1809.1).

Burada kullanılan harici ve dahili düşmanlar ifadesi söz konusu Türk Sosyal Demokrat Partisi olunca daha ilginç ve manidar bir hal almaktadır. Nitekim partinin kuruluş izninin alınmasının ardından genel başkan Cemil Alpay, yurtdışındaki bazı sosyal demokrat partilere ve Arjantin, Bulgaristan, Avusturya Sosyalist partilerine kuruluşlarını haber veren bir mektup göndermiştir. Mektupta şu ifadeler yer almaktadır: *Uzun seneler siyasi hayat-*

tan uzak bulunduktan sonra ve binlerce ıstırap ve zorluklar neticesinde Türk Sosyal Demokrat Partisi faaliyete geçmiş bulunuyor. Ve bu suretle de insaniyetin aydın yoluna doğru ilk adımını atmış bulunuyor. Sizler tarafından hüsnü kabul göreceğinden ümitvar olduğundan bizim sosyal demokrat kardeşlerimiz size elimizi uzatıyoruz. Biz kalplerimiz aynudur. Hedefimiz insaniyeti saadete ulaştırarak bir siyaseti temin etmektir. Bu mektup ve kullanılan ifadeler, uluslararası bir işbirliğine dalalet olarak kabul edilmiş ve Cemiyetler Kanununun 10. Maddesi uyarınca partinin kapatılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Cemil Alpay, İçişleri Bakanlığına başvurarak amaç ve hedefinin vatani ve milli olduğunu belirterek, aynı ekip ve yeni bir tüzükle yeniden faaliyete geçmek için başvurusunu yapmış ve Mayıs 1946'da partinin yeniden faaliyete geçmesine izin verilmiştir (BCA, 030.01/42.247.1).

İtaat ve işbirliği gibi meselelerle zaman kaybetmeden direkt iltihak heveslisi muhalefet partilerini de görmek mümkündür. Serbest Demokrat Partisi, başkanı Nazım Balkuv, CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'a yazdığı mektupta niyetini açıkça ortaya koymuştur. CHP'den izin alarak kurduğunu belirttiği Serbest Demokrat Partisi için yardım talep etmekte, yardımın yapılamaması durumunda ise CHP'ye iltihak etme niyetini, bir muhalefet partisi liderine göre hayli "saygılı" bir şekilde dile getirmektedir: [...] *Halen emelim yüksek yardımlarınıza mazhar olduğum takdirde bu partinin yükselmesi için çalışmaktır. Bu da ancak evvelce arz ettiğimiz gibi yüksek müzaheretinizle mümkün olabilecektir. Şayet maruzatımız dairesinde bu partiyi yürütemeyecek isek halk partisi saflarına geçerek orada yüksek direktifiniz altında çalışıp hizmet etmek emelindeyim. Bu husustaki yüksek direktiflerinin emir ve işaretlerine ellerinizden öpererek rica eder derin saygılarımı sunarım.* (BCA, 490.1/436.1809.3)

Peki 1945 sonrasının "öteki partileri" arasında birlik ve beraberlik ile mutlak itaati karıştıran muhalefet anlayışının dışında bir muhalefet örneği yok mudur? Elbette istisnalar söz konusudur. Bu istisnalar arasında iktidar partisine şartlı ve belli konularda, kısmi destek veren bir yaklaşımı görmek mümkündür. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, nizamnamesinin partinin maksat ve gayesi kısmında muhalefet anlayışı ile ilgili şu ifadeler yer vermiştir: [...] *TBMM'ye seçilmiş milletvekilleriyle mecliste veya meclis dışında iktidar partisi hükümetlerinin icraat ve faaliyetini tenkit, murakabe, programımıza uygun her türlü icraatını bütün teşkilatımızla desteklemek* (Siyasi Dernekler, 1950: 295). Son derece makul ve dengeli görünen bu muhalefet tanımı ve anlayışı, 1945 sonrası ortamında nadir ve haliyle değerlidir. Olması gerektiği gibi muhalefetin temel vazifesi tenkit ve murakabeyi üstlenmiş; belirli konularda ise destek vaat etmiştir. Bu konuları da programında belirtmiştir. Programının 141. maddesinde CHP hükümetinin tatbikine çalıştığı toprak kanununun anayasaya aykırı olduğunu düşündükleri bazı hükümler hariç tamamını

kendi hedefleri olarak kabul ettiklerini ve köylüyü toprak sahibi yaparak refah ve saadete kavuşturmak ve yükseltmek yolunda iktidar partisi hükümetlerinin her türlü faaliyet ve gayretlerini bütün teşkilatlarıyla desteklemeyi milli bir vazife olarak gördüklerini ifade etmişlerdir (Siyasi Dernekler, 1950: 328).

Sınırlı ve şartlı bir işbirliğini öngören bu yaklaşımın haricinde hükümete karşı son derece sert bir dil kullanan ve iktidar partisini kıyasıya eleştiren örnekler de yok değildir. Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi yayınladığı bir beyanname de iktidar partisi, tek parti dönemi, zihniyeti ve diğer partilerin saygıda kusur etmediği milli şef hakkında dönemin muhalefet iklimi düşünüldüğünde ağır olarak nitelenebilecek ifadeler kullanmaktadır: *Hepimizin malumudur ki, iktidar partisi Türk vatanında adil bir idare kuramamıştır. Tek parti zihniyeti iyi niyetli idarecilerimizi bile siyaset cereyanlarına alet etti. Anayasa hükümlerine aykırı kanunlar çıkarılarak zümreler yaratıldı ve vatandaşlar eşit muameleye tabi tutulmadı [...] Partilerin birbirleriyle ve iktidar partisiyle aralarında cereyan etmekte olan ağır mücadeleler ve demokrasi tartışmaları emniyet yerine husumet yaratıyor ve halk partisine göre bütün bu mücadeleler iktidar kaygısından ibaret kalıyor, şahıslar üstünde duruluyor hedef kayboluyor, hiç kimse vatanın iç hastalıklarıyla ilgili görünmüyor, herkes birbirine soruyor: ne oluyoruz nereye gidiyoruz ne olacağız [...] Tek adam veya bunu etrafında toplanan zümre nüfuzuna şiddetle muhalifiz, şef tanımıyoruz, bu tabiri diktatörlük sayarız [...] Türk vatanının iyi idare edilmediğine bütün millet şahittir. İdaremizin baştan başa cezri islahata ihtiyacı vardır* (Siyasi Dernekler, 1950: 567, 571).

Kurulan yirmi bir muhalefet partisinin bir kaç hariç sağlıklı bir muhalefet niyeti ve anlayışı ortaya koyamadıkları açıktır. İktidarın müsaade ettiği kadar muhalefete razı olmuş bir görünüm arz etmektedirler. Bununla birlikte çok partili hayata geçiş sürecinin bulanık atmosferinde böyle bir teşebbüse kalkışmaları dahi önemlidir. Öyle ya da böyle bir toplumsal kesimi hedef almışlardır. Pek çoğunun beklediği ve hedeflediği şeylere ulaşamadığını söylemek mümkündür. Yine de sadece varlıklarıyla dahi demokrasiye hizmet ettiklerine dair bir değerlendirme, yanlış olmayacaktır. Nitekim, iktidarın gölgesinden çıkmaya pek niyetli olmayanlar dahi söylem bazında birer demokrasi havarisidirler. Tüyük, program ve bildirilerle demokrasi, kişi hak ve hürriyetleri konularını yoğun şekilde ele almışlardır.

IV. DEMOKRASİ, KİŞİ HAK VE HÜRRİYETLERİ

1945'te çok partili hayata müsaade edilmesi ve geçilmesi, demokrasiye geçiş, demokrasinin hayat bulması ile eşdeğer görülür. Şüphesiz bir anda demokratik bir sistemin ve teamüllerin egemen olduğunu söyleme imkanı yoktur. Bununla birlikte yeni kurulan partiler sayesinde siyasi hayatta en

azından demokratik bir hava oluştuğu da söylenebilir. Her ne kadar biraz önce değinildiği üzere muhalefet anlayışı hususunda iyi bir sınav vermese-ler de yeni kurulan muhalefet partileri, tüzük ve programlarından demok-rasiyi ve demokratik değerleri eksik etmemişlerdir. Hatta kurulan bazı par-tiler isimleri içerisinde demokrasi kavramına yer vermişlerdir. Demokrasiyi ne kadar çok istedikleri, ne kadar çok benimsedikleri ve nihai gayelerinin demokrasi olduğu defalarca ifade edilmiştir. Bu haliyle de demokrasi mev-zuu neredeyse kurulan bütün partilerin üzerinde mutabakata vardıkları temel noktalardan biridir.

Partilerin demokrasi ile ilgili olarak ortaya koydukları tanım ve açıkla-malarda dikkat çeken hususlardan bir tanesi, demokrasinin Cumhuriyet rejimi ile birlikte ele alınmasıdır. Bu iki unsur birbirinin ayrılmaz parçası olarak görülürken, demokrasinin hayat bulabileceği en uygun ortamın cumhuriyet rejimi olduğu belirtilmektedir. Amacının Türk demokrasisini Anayasadaki idealine kavuşturmak ve hükümet şekilleri içinde cumhuriyeti hedef tutmak olarak belirten Sosyal Adalet Partisi, nizamnamesinde de-mokrazi ve demokrat kavramlarına bu minvalde açıklık getirmektedir: *De-mokrazi, halkın yani bir millet kuran fertlerin ekseriyetle ve kendi iradeleriyle arala-rından seçtikleri milletvekilleri vasıtasıyla bir Cumhuriyet hükümeti kurarak devleti bizzat idare etmeleridir* (BCA, 030.10/79.524.21).

“Halkın kendi kendini idare edebilmesi” esasına dayalı bu temel ve ya-lın anlayış, partilerin geneli tarafından kabul görmeye birlikte; demokrasi sadece bu şekilde idrak edilmemiştir. Demokrasinin pek çok yönü, unsuru ve sorunu partiler tarafından ele alınmıştır. Siyasi Partileri, demokrasiyi halka tanıtmak için birer okul olarak gören Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, tüzüğünde demokrasiyi *milletin hükümeti idare etmesi ve ondan hesap sorması usulü* olarak tanımlamaktadır (Siyasi Dernekler, 1950: 385). Şüphesiz hesap sorma iki taraf arasındaki bir ilişkinin neticesidir. Nitekim demokrasiyi dev-let ve fert arasındaki ilişki açısından ele alan yaklaşımlar mevcuttur. Devle-tin ve fertin yetki ve ödevleri irdelenmiş birbirlerine karşı davranışları sor-gulanmıştır.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Programında *devleti, vatandaş için, vatandaş-lar tarafından kurulmuş bir teşekkül, vatandaşı bu teşekkülün “cevher-i aslisi”* ola-rak tanımlamıştır. Devleti teşkil eden her bireyi, bizzat mukadderatına ha-kim birer vatandaş olarak görmektedir. Parti, devletin tek gayesinin de *Va-tandaşa hadim olmak, vatandaş hak ve menfaatlerine uygun çalıştığını icraatıyla fiilen göstermek* olduğuna inanmaktadır (Siyasi Dernekler, 1950: 305-306).

Benzer bir yaklaşımı, karşı cenhatten başka bir parti ortaya koyabilmek-tedir. Serbest Demokrat Parti programında demokrasi, toplum ve fert ilişki-si hakkındaki düşüncelerini ve bu husustaki amacını ortaya koymaktadır:

Hakiki Demokrasi, nazarında, devlet cemiyetin bir vasıtasından ibarettir. Bu mütaalaaya göre hakiki demokrasi, ferdin hak ve hürriyetini rencide etmeden devlet faaliyetinin temini demek olduğuna ve milli iradenin her şeyin üstünde tutulması icap ettiğine göre bu iradenin saf ve temiz olarak zuhur ve tecellisine engel olabilecek her türlü takayyüdatın ve teşkilatın kaldırılmasını ve yine bu iradenin hakkı ile tecellisini temin edecek, eylem noksanlığını hissettiğimiz teşkilatın da vücuda getirilmesine çalışacağız (BCA, 490.1/436.1809.3).

Bahsi geçen ferdin hak ve hürriyetlerine de yine parti programında yer verilmiş ve hakiki demokrasinin tesisi için idari ve adli açıdan teminat altına alınması gereken hürriyetler şu şekilde sıralanmıştır: *Din ve vicdan, Söz ve basın, Cemiyet kurma ve kurulmuş cemiyetlere girmeme, meslek intihabı, aile kurma, Ferdi teşebbüslere girişmek ve hususi mülk ve mal sahibi olma hürriyetleri ve Mesken masuniyetinin kanuni ve kazai bir hüküm bulunmadan sarsılmamasının temini.* (BCA, 490.1/436.1809.3)

Serbest Demokrat Partinin programında işaret edilen bu kişi hak ve hürriyetlerine küçük farklarla pek çok partinin programında rastlamak mümkündür. Sosyal Adalet Partisi, Demokrasinin tabii hak olarak tanıdığı hürriyetleri *Söz ve yazı hürriyeti, vicdan hürriyeti, mesken (masuniyet) hürriyeti, vatan ve millet zararına olmamak şartıyla mülkiyette tasarruf hürriyeti* olarak sıralamaktadır (BCA, 030.10/79.524.21). Liberal Demokrat Parti programında da *Vatandaşlara vicdan, düşünce, söz, matbuata yazmak hürriyeti* vermek, partinin temel amaçlarından biri olarak yer almıştır (BCA, 490.01/435.1806.2). Türk Sosyal Demokrat Partisi programında vatandaşların *söz, vicdan, fikir, yazı hürriyetlerinden faydalanırken din ve mezhep farkı gözetilmemesi prensibi ve şartına yer vermiştir* (BCA, 030.01/42.247.1). Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Programında da benzer ve daha kapsamlı bir liste görmek mümkündür: *İrk, din, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların reyini serbestçe kullanma; fikrini serbestçe ifade etme, yazma, neşretme; toplanma, seyahat etme, inandığı dine bağlanma ibadet ve merasimini yapma, çalışma, cemiyet ve şirket kurma, şahıs, mal, mesken masuniyetine ve asgari geçim ve yaşama hakkında, hulusa: İnsan olarak bütün tabii hak ve hürriyetlerine başkalarının hakları ve hürriyetleriyle mahdud olarak kayıtsız ve şartsız hürmet edilmesini isteriz* (Siyasi Dernekler, 1950: 306).

Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi programında ise artık diğer partilerin programlarında sürekli tekrarlanan *söz, yazı, düşünce hürriyeti* gibi görmeye alıştığımız hürriyetler dışındaki meselelere değinilmektedir. Özellikle toplanma ve teşkilatlanma hususunda ideolojik bir tavrın ve sol partiler için olumsuz pek çok tecrübenin neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır: *TSEKP demokratlaşma yolunda gerçekten ilerleyebilmemizi her şeyden evvel, emekçi halk yığınlarının siyasi partiler, sendikalar, kooperatifler, kültür ve spor kulüpleri*

ve her çeşit birlikler etrafında, geniş ölçüde ve müstakilen teşkilatlanmaları; bu teşekküllerle ayrı ayrı ileri demokrat veya devrimci vatandaş gruplarının, dünyayı görüş tarzlarını olaylar hakkındaki düşünce ve tenkitlerini tam bir serbestlik ve eşitlik dairesinde açık beyannameler ve programlarla halk önünde anlatarak genel oyu kazanmaya çalışabilmeleri ile mümkün görmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 354). Nitekim bu çok mümkün olmayacak ve TSEKP, kısa bir süre içerisinde kapatılacaktır.

Söz, yazı, düşünce, din, mezhep, vicdan ve toplanma hürriyetleri ile birlikte parti programlarına yansıyan bir diğer önemli mevzuu da Mülkiyet meselesidir. Çok partili hayata geçiş hikayesinde bir kırılma noktası olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa temel itiraz nedeni ve Dörtlü Takririn ortaya çıkış süreci düşünüldüğünde mülkiyet hürriyetinin önemi ve hassasiyeti daha net anlaşılabilir. Nitekim buna binaen pek çok parti, mülkiyet konusunu ele almıştır.

Öz Demokratlar Partisi, programında kişi hak ve hürriyetleri kısmında mülkiyet esasına yer vermekte ve bu esası toplumun dayandığı temel unsurlardan biri olarak görmektedir: *Vatandaşın ferdi ve içtimai her türlü hak ve hürriyetine sahip olmasını hakiki ve hükmi şahısların kanun yönünden eşit haklara malik bulunmasını, fert ve sınıf imtiyazı tanınmamasını, cemiyetin aile ve mülkiyet esaslarına dayanmasını umdelerimizin başında sayarız* (Siyasi Dernekler, 1950: 534).

Kurulan sağ ve muhafazakâr partilerden biri olan Arıtma ve Koruma Partisi de tüzüğünde mülkiyet hakkına temel haklardan biri olarak yer vermiştir. Hatta bir tüzükten daha çok ontoloji ile alakalı bir felsefe metnini andıran tüzüğün en net ve açık kısmı temel haklar ve mülkiyet ile ilgili ifadelerin yer aldığı kısımdır: *Andımız, doğru olmak, insanların duygu-düşünce, vicdan ve söz hürriyetlerini, aile ve mülkiyete sehabetle insanca yaşama haklarını tanımak, saymak ve korumaya çalışmaktır* (Siyasi Dernekler, 1950: 427).

Liberal ve muhafazakâr düşüncesinin özünde yer alan bir kavram olması nedeniyle kendini liberal yahut muhafazakâr olarak tanımlayan/konulandıran partilerin mülkiyet hakkına önem vermeleri ve bunu deklare etmeleri beklenebilir ve doğal bir durumdur. Ancak işin ilginç yanı, özellikle kendini solda konumlandıran bazı partilerin mülkiyet hususuna değinmeleri ve bu mesele hakkında neredeyse bir teminat veren mutedil bir tavır takınmalarıdır. Bu teminat, 1945 sonrasında antikomünist atmosferinde kitleleri yahut daha da önemlisi karar vericileri ürkütmemenin bir yolu yahut gereği olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Türk Sosyalist İşçi Partisi, *bütün vatandaşların ırk, cins, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin mülkiyet ve şahsi masuniyet haklarına, vicdan, söz, yazı, fikir, iş ve çalışma hürriyetlerine kayıtsız ve şartsız saygı göstermeyi* temel prensiplerinden biri olarak belirlemiştir. Hatta

birden fazla olmak üzere mülkiyet meselesine programında yer vermiş şahsi mülkiyeti dokunulmaz bir hak olarak tanımış ve ilan etmiştir (BCA, 30.10/79.524.22).

Bununla birlikte bazı sol ve sosyalist partiler konuya daha itidalli yaklaşmış, bazen de mülkiyet meselesini belli şartlara tabi tutmuştur. Müstakil Türk Sosyalist Partisi, programında Mülkiyet ve tasarruf hakkını, vatandaşların ana haklarından biri olarak addetmiştir. Ancak bu konuda aşırıya kaçarak toplumsal eşitsizliğe neden olmasının da önüne geçilmesi gerekliliğini ve bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur (Siyasi Dernekler, 1950: 550-551).

1945 sonrası kurulan bu partilerin tüzük ve programlarında yer aldığı şekilde demokrasiyi hayata geçirmek için ne zamanları ne de fırsatları olacaktır. Muhalefet hususunda pek de başarılı bir sınav vermeyen bu partiler, en azından teorik düzeyde demokratik bir duruşa sahip olmuşlardır. Özellikle demokrasinin klasik manasından öte kişi hak ve özgürlükleriyle olan ilişkisini kavramış gözükmektedirler. Öte yandan klasik manasını da ihmal etmemişler ve halkın iradesini hayata geçirdiği seçimleri, seçim sistemini ve bunun neticesinde ortaya çıkan yönetim sistemini de ele almışlardır.

V.SEÇİM VE YÖNETİM SİSTEMİ

1945 sonrası kurulan "öteki" siyasi partilerden sadece çok küçük bir kısmının seçim tecrübesinden bahsetmek mümkün iken tahmin edilebileceği üzere bir seçim başarısı mevzubahis değildir. Nitekim Liberal Demokrat Parti, 1946 seçimlerine katılmıştır. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 1946 seçimlerinde 16 binden fazla oy almıştır. Aynı parti, 1950 seçimlerinde İstanbul'dan katılmış ama bir sonuç alamamıştır. Üç aday gösteren parti, 465 oy almıştır. Türk Sosyal Demokrat Partisi de 1950 seçimlerine İstanbul'dan 9 aday ile katılmıştır (Tunaya 1995: 694, 695, 702). Seçimlerle ilgili bu tabloya karşın neredeyse bütün partilerin seçim ve seçim sistemi ile ilgili görüş, şikâyet ve öneri ortaya koyduklarını görmek mümkündür. Partiler arasında seçimlerin tek dereceli ve nispi temsil esasına göre yapılması hususunda ciddi bir mutabakattan söz edilebilir. Pek çok parti program ve tüzüklerinde bu iki noktaya yer vermişlerdir. Bunun yanında partilerin program ve tüzüklerinde gizli oy açık sayım ve seçim güvenliği gibi meseleleri de görmek son derece olağandır. Seçimlerin her türlü müdahaleden uzak şekilde yapılması, yine neredeyse bütün partilerin ortak arzusudur. Ancak bu mutabakat ve olağanlığın dışına çıkan ve dikkat çeken öneriler ve konular yok değildir.

Çiftçi Köylü Partisi, programında, seçilecek milletvekillerine seçildiği vilayetin ahalisinden olma yahut o vilayette iki sene ikamet etmiş bulunma şartı koşulmasını istemektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 207). Bunun dışında

seçimlerde TBMM'nin yanında ikinci bir meclisin de seçilmesi ve iki meclisli bir sisteme geçilmesine dair teklifleri görmek mümkündür. Örneğin Türk Muhafazakâr Partisi ile Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, iki meclisli bir sistem önerisi getirmektedirler. Türk Muhafazakâr Partisi, yasama-dan sorumlu bir ayan meclisi kurulmasını teklif etmektedir. Bu meclis eski ayan meclisinin vazifelerini görecek ve elli azadan mürekkep olacaktır. Bunlar bütün milletçe kaydı hayat şartıyla tek derece ile seçileceklerdir (Siyasi Dernekler, 1950: 460). Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi Programında ise kuvvetler ayrılığı gerekçe gösterilerek ikinci bir meclisin gerekliliği anlatılmaya çalışılmış ve seçilecek olan bu ikinci meclisin adı "Olgunlar Meclisi" olarak belirlenmiştir. Olgunlar Meclisi seçimi, Cumhurbaşkanlığı seçiminden önce yapılacaktır. Olgunlar meclisi, toplam 100 üyeden oluşacaktır. Bu 100 üyenin 63'ü 63 ilden gelen birer adet delegeden; 25'i üniversiteler, ihtisas sahibi zevat, sanayi odaları, barolar, matbuattan belirlenecek üyelere; 12'si de askeri uzmanlardan oluşacaktır (Siyasi Dernekler, 1950: 600).

Milletvekilliği seçimi ile birlikte Cumhurbaşkanlığı seçimi de partilerin program ve tüzüklerini meşgul eden bir diğer konudur. Seçilecek olan cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiği hususunda müşterek bir talep söz konusudur. Cumhurbaşkanının görev süresi ve tekrar seçilmesi ile alakalı olarak da farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Örneğin Liberal Demokrat Parti, Cumhurbaşkanının iki defadan fazla seçilmemesi gerektiğini düşünmektedir (BCA, 490.01/435.1806.2). Bazı partiler ise mevcut sistemin, yani cumhurbaşkanının Millet Meclisi azaları arasından yine milletvekilleri tarafından seçilme usulünün değişmesi yönünde görüş bildirmişlerdir. Teferruatta farklılık arz etmekle birlikte bu partilerin taleplerinin esası, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesidir.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, programında *cumhurbaşkanının doğrudan doğruya vatandaşlar tarafından tek dereceli gizli reyyle beş yıl için seçilmesi* esasına yer vererek cumhurbaşkanının tarafsızlığına ve üstlenmesi gereken partiler üstü düzenleyici role dikkat çekmiştir (Siyasi Dernekler, 1950: 306). Cumhurbaşkanlığının halk tarafından seçilmesinin ideolojik bir tavır olmadığı açıktır. Nitekim karşı cepheden Serbest Demokrat Partisi de programında cumhurbaşkanının halk tarafından altı senede bir seçilmesini ve cumhurbaşkanının sorumluluk ve hak sahibi olmasını talep etmişler ve *vazifesiz, salahiyesiz ve hususi haklara malik olmayan bir makamın hem faidesiz ve hem de fuzuli olacağını iddia etmişlerdir* (BCA, 490.1/436.1809.3). Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi ise bu çerçevede ele alınabilecek daha radikal bir öneri getirmekte ve Cumhurbaşkanlığı ve başbakanlığın birleştirilerek bütün bakanlarla

birlikte aynı maaşı alması ve böylece milletin sırtından bir yükün kaldırılması gerekliliğine tüzüğünde yer vermiştir (Siyasi Dernekler, 1950: 390).

Söz konusu muhalefet partilerinin seçim ve yönetim sistemi ile ilgili bu talep ve önerilerinin iktidar tarafından ne kadar dikkate alındığını tespit etme imkanı bulunmamaktadır. Bununla birlikte mezkur meseleler, çok partili hayatın ilk yıllarında iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ihtilaf konularından biri olmaya devam etmiştir.

VI.DEVLETÇİLİK, BÜROKRASİ, KIRTASIYECİLİK

Tek partili dönemin ilk yılları, liberalizm ve devletçilik tartışmaları ve dönemsel olarak bu politikaların birbirini galebe çalmasına tanık olmuş ancak 1930 sonrası devletçilik nihai zaferini ilan etmiştir. Bununla birlikte devletçilik, tasvir edildiği yahut planlandığı Keynesçi modelden daha sıkı, zorlayıcı ve liberal ilkelerden uzak; hatta bunlara müsaade etmeyen ve açıkçası pek çok kişinin şikâyet ettiği bir politikaya dönüşmüştür. Her ne kadar iktidar partisine göre uygulanan devletçilik politikasının, belirli bir doktrine değil; memleketin toplumsal ve iktisadi şartlarının zorunlu kıldığı bir sistem olarak gösterilse de sıklıkla keyfiliğe dönüştüğü açıktır. Öyle ki özel teşebbüse, bürokratik engellerle nefes aldırılmadığı ve yatırım yapamaz hale getirildiği örnekler mevcuttur (Karpat, 2010:375). 1945 sonrası kurulan partiler arasında ise hem liberalizmi hem de devletçiliği savunan partileri görmek mümkündür.

Özellikle liberal, serbest gibi isimlerle kurulan partiler, program yahut tüzüklerinden liberalizmi benimsediklerini/benimseyeceklerini zaten deklare etmişlerdir. Liberal Demokrat programında tüzüğünde parti olarak devletin ticaret yapamayacağına tamamen kani olduklarını belirterek devlet veya belediyeler tarafından idare edilen bütün işletmeleri ve fabrikaları milli ve elbette özel şirketlere devredilmesi gerektiğini düşünmektedirler (Siyasi Dernekler, 1950: 188).

Buna karşın devletçiliği savunan ve çoğunlukla solda yer alan bazı partiler de söz konusudur. Türkiye Sosyalist Partisi programında mülkiyet hakkını tanımakla birlikte milli servetin belli bir zümrenin elinde toplanmasına karşı çıkmakta ve büyük arazi, fabrika, banka, umumi nakil vasıtaları, madenler gibi her türlü iktisadi aracın kamulaştırılmasını ve bunların millet adına devlet tarafından işletilmesini savunmaktadır (Siyasi Dernekler, 1950: 276). Türkiye Sosyalist İşçi Partisi de Kamu İktisadi Teşebbüslerini, milli sermayenin rehberliğini, çalışanların emek ve tasarruflarını, birbirini tamamlayan sistemin birer parçası olarak görmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 323).

Devletçilik ve Liberalizmi savunan partiler olmakla birlikte devletçiliğin yol açtığı memur, bürokrasi sultası ve kırtasiyeciliğe karşı 1945 sonrası kurulan partiler arasında bir mutabakat söz konusudur. Öyle ki Devletçiliği savunan partiler dahi bu mutabakatın içerisindeyler. Örneğin Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, bir yandan İktisadi sahada devletin hakim ve nazım olmasına taraftar iken diğer yandan *Bazı şahıslar ve zümrelerin hususi menfaatlerine hizmet eden, halkın ziyanına büyük bir parazit memur ordusu geçindirmeye tamamen karşıdır*. Hatta bunu “burjuva devletçiliği” olarak isimlendirmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 360). Nitekim bu “memur ordusu”, mustarip olunan en temel meseledir. Sosyal Adalet Partisi de bu doğrultuda nizamnamesinde “bürokrasi”yi memleketin ekonomi hayatı için büyük zarar olarak nitelemekte ve işin israf boyutuna da dikkat çekmektedir: *Bir işi pratik olarak yapmak mümkün iken kırtasiyeciliği icap ettiren formaliteye ihtiyaç göstermek israftır. Üç ehil elemanın yapabileceği bir işi beş veya daha ziyade memura bırakmak keza israftır. Adam iş değil işe adam prensibini ve tek adam tek vazife zihniyetini taşımak lazımdır* (BCA, 030.10/79.524.21).

Liberal Demokrat Parti, tüzüğünde kırtasiyecilik konusuna en geniş şekilde yer veren partilerden biridir. Kırtasiyeciliğin kaldırılacağını, muamelelerin birleştirileceğini net şekilde ifade etmiştir. Ancak bu tavrı, bir memur düşmanlığına dönüşmemiş, memurların içinde bulunduğu sıkıntılı iktisadi şartlar dikkate alınarak bir çözüm formülü üretilmiştir. Buna göre: *Bu sınıf azami nispette refaha kavuşturulacaktır. Memurların maaşları en az bir misli artırılabacak fakat bilumum memurlar arasında çok sıkı bir tasfiye yapılacak ve bugünkü memur nispeti %50 azaltılacak en çok randıman verecek memurlardan istifade edilecek işe adam değil, adama iş esası kabul edilecek ihtisasa kıymet verilecektir* (Siyasi Dernekler, 1950: 188).

Memuriyet meselesini, dikkat çekici bir genişlikte ele alan parti ise Ergenekon Köylü ve İşçi Partisidir. Kuruluş sürecinde yaşadığı kırtasiyecilik kaynaklı sorunlar ve önüne çıkarılan bürokratik engellerden olsa gerek, tüzüğünde konuyu en geniş şekilde ele alan parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu süreçte partinin kuruluş için başvuru dilekçesinin akıbetinin ne olduğunu sorgulayan parti yöneticileri, kendilerini başka bir bürokratik sarmalın içinde bulmuşlar ve sürecin neticesinde kırtasiyeciliği bir “illet” olarak nitelemişlerdir (BCA, 490.01/436.1809.1). Şimdi ise tüzüklerinde Osmanlı’nın çöküş yıllarında dahi otuz beş bin memurla işleri yürüttüğünü; buna karşın yarım milyonu aşan memurla Cumhuriyet Türkiye’sinin merkezîyetçiliğin daracak çevresinde kıvrandığını ve müzmin bir ketebe ruhuna teslim olduğunu vurgulamışlardır (Siyasi Dernekler, 1950: 397).

Tespit edilen sorunlar nasıl bütün partiler için aşağı yukarı aynı ise çözüm de yine bütün partiler için ortaktır. Bu çözüm, memur rejiminin ve

kırtasiyeciliğin tasfiyesidir. Ancak unutulmamalıdır ki devletçilik politikasının şampiyonu olan ancak 1945 sonrası ortamda kitlelerin sempatisini kaybetmeye başlayan iktidar partisi de devletçilik, memuriyet, kırtasiyecilik gibi konularda görüşlerini yenileme yolunda ilerlemektedir. Hatta 1947’de ki kurultayında devletçiliği yeniden ele alarak bu ilkedен tavizler verme kararı almıştır. Hal böyle iken koyu devletçilik ve onun olumsuz etkileri, münferit bir muhalefet konusu olmaktan uzaklaşmıştır. Dolayısıyla iktidar karşısında mücadele edilen muhalefet yapılan bir alan olmaktan da uzaktır.

VII. DİN VE LAİKLİK

Cumhuriyetin 1923’ten itibaren en temel ve ilk hedeflerinden bir tanesi, İslam’ı radikal yorumlardan ve hurafelerden arındırarak nominal bir din anlayışını yerleştirmek olmuştur. Bu amaçla kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla din, devletin kontrolüne alınmış ve standardize edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum zaman zaman pozitivist ve katı bir laiklik anlayışına evrilmiş ve Tek Parti döneminde pek çok toplumsal kesim bu durumdan hoşnut olmamıştır. Her ne kadar devletçilikte olduğu gibi iktidar partisi CHP, 1947’de laiklik anlayışını yeniden yorumlasa da din ve laiklik meselesi, Tek Parti döneminin rahatsızlık duyulan konularından bir olmaya devam etmiştir. Hal böyle iken 1945’te kurulmaya başlanan muhalefet partilerinin bu meseleyi bir muhalefet konusu yapması beklense de durum böyle olmamıştır. Sivil alandaki rahatsızlık söz konusu partiler tarafından siyasi sahaya yansıtılmamaya dair bir çaba dikkat çekmektedir.

Nitekim laiklik, din ve mezhep özgürlüğü açısından ele alındığı takdirde kişi hak ve hürriyetleri meselesinde ortaya konulduğu üzere hiçbir parti- nin bu prensiple ilgili probleminin olmadığı görülmektedir. Ancak sıra laikliğin din ve devlet ile olan ilişkisi yönüne gelindiğinde bazı pürüzler ve itirazlar ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan ilki ve en dikkat çekici olanı, bazı partilerde hakim olan kafa karışıklığı ve ikircikli tavidir. Özellikle kendisini siyasi yelpazenin sağında konumlandıran bu partiler bir yandan laik olduklarını, din ve hükümet işlerinin ayrı yürümesi gerektiğini savunurken öte yandan savundukları bu görüşle çelişen öneri ve düşünceler ortaya koymuşlardır. Örneğin kendisini “dinci” olarak niteleyen Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi dahi söz konusu vicdan hürriyeti olduğunda rotasını laikliğe doğru kırmakta ve tüzüğünde şu ifadelere yer vermektedir: *Türk birliğini korumak varlığını sağlamak için Ergenekon radikal yani ileriye bakan bir milliyetçi ve dinci, Türk vatandaşlarının vicdanına el sürmemek için laiktir* (Siyasi Dernekler, 1950: 387). Benzer bir yaklaşımı, Çiftçi Köylü Partisinde de görmek mümkündür. Mutlak suretle din ve hükümet işlerinin ayrılmasına taraftar olduğunu belirten parti, sadece bir alanın ve uygulamanın istisna olması

gerektiğini düşünmekte ve mahkemelerde şahitlere inandıkları dine göre yemin ettirilmesini teklif etmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 206). Anıtma ve Koruma Partisi de bir yandan dinin siyaset aleti olarak kullanılmasını ve hükümet işlerinde kanunların çıkarılış ve uygulamalarında tesirini, kesinlikle reddederken diğer yandan tüzüğünün birinci maddesinde yapılması gereken işlerin ve yapılan yanlış işlerin cezalarının Tanrı tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Yine tüzüğünde tarikatlar tarafından ortaya konulan ve iyilik duygularını devamlı surette uyanık tutarak nefsin süflü isteklerini kırmaya yarayan törenleri sevgi ve saygıyla karşılayacağını belirtmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 429).

Bazı sağ partilerde görülen bu çelişkili tavır, 1945'in çok partili hayata geçiş ortamında makul karşılanabilir. Bu durumun nedeni olarak yeninin bilinmezliği ve tedbirli olma gayretinden doğan bir ürkeklik gösterilebilir. Ancak bu ürkeklik, yalnız sağ partilere has bir davranış biçimi de değildir. Altında farklı kaygı ve güdüler yatmakla birlikte sol partilerde de benzer bir ürkekliğin izlerini sürmek mümkündür. Soğuk savaşın ilk yıllarına tekabül eden antikomünizmin giderek kesifleştiği bir zaman dilimi ve ortamda sol partiler de din mefhumu ve İslam ile herhangi bir sorunlarının bulunmadığını anlatma yarışına girmiş gibidirler. Neredeyse sol partilerin tamamı din mevzuuna program ve tüzüklerinde yer vermişlerdir. Bu çerçevede öne çıkan başlıklardan biri, din konusunda devletin tarafsız şekilde kalması gerekliliğine yapılan vurgudur.

Türkiye Sosyalist Partisi, programında laikliğin felsefi bir neticesi olarak *Tabiat üstü bir varlığa inanmak veya inanmamak hususunda fertlerin mutlak bir vicdan hürriyetine sahip olmaları ve bu hürriyetin her türlü tezahürü karşısında devletin tam bir tarafsızlığı muhafaza etmesini* göstermiş ve bu çerçevede kendisini laik olarak nitelemiştir. Ancak bu tarafsızlık muhafaza edilmekle birlikte parti programına göre *dini müesseseler devlet resmi kadrosu içinde yer almayacaktır* (Siyasi Dernekler, 1950: 276).

Benzer yaklaşımı diğer sol partiler de küçük farklarla benimsemişlerdir. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, dinin toplum yaşamı için ne kadar önemli olduğuna vurgu yaptıktan sonra konuyu Diyanet İşleri Başkanlığı ve bu kurum vasıtasıyla devletin din karşısındaki duruşu hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur: *Mevcut Diyanet İşleri teşkilatımızı, vatandaşlarımızın dini akitlerle aydınlanmalarını ve ruhen yükselmelerini temin ve teshil etmek imanlarını kavileştirmek; onları insanlığın en yüksek derecesi olan kemale ve fazilete yani demokrasiye eriştirmek gayeleriyle bütün dini müesseseleri sinesinde toplayarak milli, ahlaki ve ruhları terbiye edici neşriyatta bulunmak; bu gibi neşriyatı murakabe etmek salahiyyetli din adamları ve vaziler yetiştirecek kurslar açmak; bütün dini müesseseleri ve hayır müesseselerini bilgi ve salahiyyetle idare ve idame eylemek vazifele-*

riyle mükellef, layiklik ana prensibimizin tabii bir icabı olarak devlet teşkilatından tamamen ayrı ve müstakil, lüzumu kadar din mütehasıs ve müşavirlerinden mürekkep bir kadro içinde bütün memlekete şamil bir teşkilatla ifayı vazife eder, en yüksek dini bir merci ve makam haline yükseltilmesi, lüzum ve zaruretine inanıyoruz. (Siyasi Dernekler, 1950: 317)

Müstakil Türk Sosyalist Partisi de din meselesine layık olduğu önemi vermeyi garanti ettikten sonra imam ve hatip kurslarının açılması, din liseleri teminini ve bir ilahiyat fakültesi kurulması gibi işlerin devlet siyaseti dışında ve tamamen hususi mahiyette teşvike tabi tutulacağını ve bunların bütçelerinin devlet bütçesinden ayrı kaynaklar bulunması yolu ile tanziminin esas tutulacağını belirtmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 553)

Din meselesinde partilerin program ve tüzüklerine yansıyan son konu ise cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ele alınan, uğraşılan ve bizatihi Diyanet İşleri Başkanlığının kurulma gerekçelerinden biri olan gerçek İslam'ın yaşanması ve yaşatılmasıdır. Sosyal Adalet Partisi Nizamnamesinde dinlerin zamana uyum sağlaması, İslam'ın hurafelerden temizlenmesi esasını kabul etmiştir (BCA, 030.10/79.524.21).

Sol, sosyalizm kavramlarının dahi bir anda komünizmle özdeşleştirildiği ve bunun da dinsizlik olarak algılandığı bir zaman ve ortamda sol partilerin din hususundaki görüşleri, kitlelere verilen bir garanti izlenimi vermektedir. Nitekim dinin, kitleler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde iktidar iddiası bulunan hatta sadece muhalefet yapmak isteyen bir partinin bu müessesese ile herhangi bir problemi 1945 sonrası ortamda çok da kabul edilebilir bir durum gibi görünmemektedir.

VIII.KÖY VE KÖYLÜ

Her ne kadar 1945 sonrası kurulan partiler arasında doğrudan köylüleri hedef alan ve köylü, çiftçi gibi isimlerle kurulmuş partiler bulunsa da köy ve köylü meselesi, neredeyse bütün partilerin ele aldığı, eğildiği konulardan biridir. Özellikle toprak reformu meselesi, köy ve köylü başlığı altında partilerin en çok meşgul olduğu konudur. Zaten bilinen, denenilen ve iktidar partisinin de gündeminde olan bir toprak reformu ile topraksız köylünün toprak sahibi yapılması, konuyla ilgilenen bütün muhalefet partilerinin önerdiği bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik Toprak reformu fikri ve siyaseten ele alınması da yeni değildir. Daha 1935'te Yusuf Akçura tarafından ortaya atılmış ve tek parti döneminde zaman zaman gündeme gelmiş ve uygulanmıştır. 1944'e kadar azımsanmayacak miktarda bir toprak, el değiştirmiştir. 1935'den itibaren ise daha şümüllü programlar meydana getirilmiş ve yine aynı tarihte CHP programına dahil olmuştur (Koçak, 2010: 171-175). 1945'te ise Türkiye'de çok partili hayata geçiş için katalizör

vazifesi de görecek olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, CHP tarafından hazırlanmıştır. İşte 1945 sonrası kurulan partilerden bazıları, iktidar partisi CHP'nin hazırlanan ve Haziran 1945'te kanunlaşan bu toprak kanununu desteklemekte; bazıları ise üzerinde küçük tadilatlar önermektedir.

Türk Sosyal Demokrat Partisi Programında, Toprak reformunun tekrar gözden geçirilmesini ve daha yeni uygun esaslara göre yapılması gerektiğini düşünmektedir (BCA, 030.01/42.247.1). Müstakil Türk Sosyalist Partisi de büyük arazilerin yoksul köylülere dağıtılmasını savunan bir diğer parti olarak bununla yetinilmemesi ve dağıtılan topraklardan on yıl boyunca vergi alınmamasını önermektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 555). Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ise CHP'nin toprak reformunu yeterli görmemektedir. Kabul edilmiş bulunan topraklandırma kanununun hükümlerini, *çok elastiki, keyfi muamelelere elverişli ve uzun vadeli olduğu için bu davayı köylü faydasına çözmeye yararlı bir toprak reformunu sağlamaktan uzak* olarak nitelendirmektedir. Hal böyle iken parti, toprak reformunun demokratik bir şekilde yeniden düzenlenmesi için kati ve ısrarlı bir tavra sahiptir (Siyasi Dernekler, 1950: 356-357).

Bu partiler, toprak reformu ile köy ve köylünün sadece iktisadi açıdan değil; toplumsal olarak da bir rahatlama yaşayacağını düşünmektedirler. Şehir burjuvazisinin köydeki karşılığı olarak zengin köy ağaları, ortakçılar, komisyoncular, tefeciler, tüccarlar gibi pek çok geleneksel müessese ve sınıf ortadan kalkacak yahut etkisi azalacak ve köylü soyulmaktan kurtulacaktır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki toprak reformunun köy ve köylünün her alandaki dertlerine çare olacağı gibi bir düşünce söz konusu değildir. Toprak reformunun yanında pek çok öneri getirilmektedir. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, köylere seyyar sinemalar, tiyatro heyetleri, konferansçılar göndermeyi; Halk yetiştirme ve gece kurslarının açılmasını; radyo ve her türlü neşriyatın köylere ulaştırılmasını; genel okuma ve haber alma odalarının oluşturulmasını programında teklif etmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 314).

Aslına bakılırsa sol partiler, meseleye daha çok sınıfsal olarak yaklaşırken ve çözümü toprak reformu ekseninde düşünürken radikal ve ilgi çekici öneriler sağ partilerden gelmiştir. Türk köylüsünün refahını en büyük davası olarak niteleyen Yalnız Vatan İçin Partisi, köylünün malını kendi vasıtaları ile büyük şehirlere sevk edebilmesinin önemine işaret ederek bilhassa yol siyasetine büyük önem verilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 374). Yine köylüyü davalarının esası olarak tanımlayan Muhafazakâr Parti de köy ve köylüye programında geniş şekilde yer vermiş ve köylünün durumunun düzeltilmesi için merkezinde emekli ordu mensuplarının bulunduğu bir teklif öne sürmüştür. Buna göre: *Köylerde medeni hayatın teessüs ve rençberin kalkınması için ordu emeklilerinden azami derecede*

istifade edilecektir. Bu maksatla köylerde ikamet edip köylüye önderlik edecek evsaf-taki ordu subaylarından faydalanmak için bunlara beşer sene kıdem zammı verilecek ve taahhüt ettikleri müddet içinde köyde oturdukça maaşlarına yüzde on zam yapılacaktır. Bunlara kanunlarla salahiyet verilecek ve böylece köylerimiz kısa zamanda imar edilecektir (Siyasi Dernekler, 1950: 431-462).

Köylerin kalkınmasında kamu görevlilerinden faydalanılması fikri, Arıtma ve Koruma Partisi tarafından da paylaşılmaktadır. Ancak biraz daha uç bir fikirle. Parti, yüksek tahsil görmüş her yurttaşın köylerde üçer yıl görev almasını kanunlaştırmayı teklif etmektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 430). Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi ise biraz daha ileri giderek lise ve üniversite diplomasının köyde görev yapmadan tasdiklenememesini önermektedir (Siyasi Dernekler, 1950: 409-410).

Bu önerilerin arkasında yatan temel ve birincil saik şüphesiz köy ve şehir arasındaki mesafenin kapatılması ve köylünün belli bir sosyoekonomik seviyeye ulaştırılmasıdır. Bununla birlikte yeni kurulan muhalefet partileri, köylerdeki oy potansiyelinin de farkındadır. Haliyle de temelleri, cumhuriyet öncesine dayanan ve kronikleşmiş köy meselesini ele almaktan geri durmamışlardır. Ancak isminde köy, köylü, çiftçi ifadelerinin yer alması, yahut meseleye sınıfsal yaklaşması, Türk köylüsünün pek de ilgisini çekmemiş gözükmemektedir.

SONUÇ

1945-1950 arasında kurulan, varlık ve faaliyet gösteren bu 21 adet muhalefet partisi, tıpkı kurulduğu gibi sessiz sedasız Türk siyaset sahnesinden çekilmiştir. Kimi kapatılmış kimisi ise feshedilmiştir. Bu süre içerisinde ise hiçbir, kitleleri peşinden sürükleyebilen, yurt sathına yayılmış bir partiye dönüşmemiştir. Aslında isimleri, programları, tüzükleri, savundukları itibarıyla toplumda rahatsızlık duyulan konuları tespit etmişler ve bunları da ele almışlardır. Ancak yine de ciddi bir başarı elde edememişlerdir. Bununla birlikte 1945-1950 arasında edinilen tecrübe, Türk siyaseti ve demokrasisi için önemli sonuçlar çıkarmamıza imkan vermektedir.

Her şeyden önce, Türkiye’de çok partili hayata geçildiği tarihten itibaren kurulan siyasi partilerin dünyadaki örnekler gibi bir tasnifini yapmak, bir tipoloji çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Aynı şekilde partilerin nitelikleri üzerinden bir parti sistemi tanımlaması da güç hale gelmektedir. Nitekim, bunları yapabilmek için kullanabileceğimiz seçmen ile sağlıklı ve düzenli bir ilişkiye, teşkilata ve belirgin baskın bir karaktere sahip olmaları da söz konusu değildir.

Bu durumun en önemli nedeni ise söz konusu partilerin benimsedikleri muhalefet anlayışlarıdır. Ürkek, kararsız, nemelazımcı, suya sabuna do-

kunmadan iktidarın gölgesinde muhalefet yapma arzusu, bu partileri, silikleştirmiştir. Kendisinin dahi iktidar olmaya niyeti yokken seçmen nezdinde bir inanç ve itibar yaratması zaten mümkün olmayacaktır. Muhalefet etmeyi, gerçekten isteyenler için ise “bozgunculuk” yaftasının hazır tutulduğu bir ortamın varlığı da elbette dikkate alınmalıdır. Öte yandan kurulan bütün muhalefet partileri sağda yahut solda olsun neredeyse aynı şeyleri söylemişler ve asgari müştereklerde birleşmişlerdir. Dolayısıyla bu partilerin seçmenleri heyecanlandırarak, kendilerini diğerlerinden farklı kılacak bir argümanı olmadığı ortadadır. Başka bir ifadeyle günün sonunda bu partiler, “neden seni seçelim?” sorusuna verecek farklı bir cevap ve bir iddiaya sahip olamamışlardır.

Bu partilerin başarılı olamamalarının bir başka nedeni ise kurucularının birkaç istisna dışında genellikle siyaseten tecrübesiz, genç yahut ismi duyulmamış isimlerden oluşmasıdır. Bir siyasi geçmiş ve kitle olmadan her şeyi sıfırdan hayata geçirmenin zorluğu, bu süreçte ortaya çıkmıştır. Nitekim seçmen, bu isimsiz siyasetçiler yerine tanıdığı bildiği tek parti döneminde CHP saflarında olsa daha önce siyaset yapan isimlere teveccüh göstermiştir. Tanınırlık daha önce bir şeyler yapmış, başarmış; en kötü ihtimalle denemiş olmak, başka bir ifadeyle referans sahibi olma gerekliliği, ortaya çıkmıştır. Nitekim seçim kazanmak için propaganda yapmak, teşkilatlanmak, aza kaydetmek gereklidir. Bunları yapmak için ise halk nezdinde söz konusu referanslara sahip olmanın önemi ortaya çıkmıştır. 1945 sonrası ortaya çıkan bu durum, Türk siyasetinin neredeyse geleneği, yazılı olmayan kaidesi haline gelecek ve yeni siyasal hareketler aynı zorluğu yaşayacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BCA, 030.01/42.247.1
- BCA, 030.01/42.247.2
- BCA, 030.10/79.524.21
- BCA, 030.10/79.524.18
- BCA, 030.10/79.524.22
- BCA, 490.01/435.1806.2
- BCA, 490.01/436.1809.1
- BCA, 490.01/6.28.25
- BCA, 490.01/163.649.3
- BCA, 490.01/436.1809.3
- BCA, 490.01/437.1813.3
- BCA, 490.01/847.351.2
- BCA, 490.01/9.46.12

Kitaplar ve Makaleler

- Akkerman, Naki Cevat (1950). *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara.
  - Durgun, Sezgi (2016). "Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri", *Siyaset*, Ed. Yüksel Taşkın, İletişim Yay., İstanbul, ss.335-355.
  - Duverger, Maurice (1974). *Siyasi Partiler*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
  - Karpat, Kemal (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
  - Kışlalı, Ahmet Taner (1999). *Siyaset Bilimi*, İmge Yay., Ankara.
  - Koçak, Cemil (2015). *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul.
  - Koçak, Cemil (2018). *Türkiye'de İki partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları*, İkinci Parti, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul.
  - Koçak, Cemil (2010). *Türkiye'de İki partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları*, İkinci Parti, C.1, İletişim Yay., İstanbul.
  - Özbudun, Ergun (1983). *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara.
  - Teziç, Erdoğan (1976). *100 Soruda Siyasi Partiler*, Gerçek Yay., İstanbul.
  - Tökin, F. Hüsrev (1965). *Türk Tarihinde Siyasi Partiler*, Elif Yay., İstanbul.
  - Tunaya, Tarık Zafer (1995). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yay., İstanbul.
  - Türkiye'de Siyasi Dernekler* (1950). II, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara.
  - Ülgenay Ayhan Hüseyin (2011) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurucular ve Amblemler, 1923-1960*, Sanat Kitabevi, Ankara.
  - Yücel, M. Serhan (2006), *Türkiye'nin Siyasal Partileri*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Tezler

-Karakılıç, Cem (2015). *Türk Siyasal Hayatında Muhalefet (1945-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.